

Etyczne założenia edukacji dla zrównoważonego rozwoju Ethical assumptions of sustainable development education

Włodzimierz Tyburski

*Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń, Wydział Humanistyczny, Wydział Filozofii,
Zakład Etyki, Coll. Minus, Fosa Staromiejska 1a, 87-100 Toruń
e-mail: tyburski@mai.us.uni.torun.pl*

Streszczenie

Artykuł jest próbą prezentacji głównych założeń etycznych stanowiących podstawę edukacji na rzecz zrównoważonego rozwoju. Uwaga skoncentrowana jest tu na następujących kwestiach:

- prezentacji ogólnych założeń edukacji na rzecz zrównoważonego rozwoju;
- filozoficznych podstaw idei zrównoważonego rozwoju;
- aksjologicznych podstaw zrównoważonego rozwoju; wartość życia, zdrowia, sprawiedliwości, odpowiedzialności, powściągliwości i solidarności.
- roli i znaczenia etyki środowiskowej w koncepcji zrównoważonego rozwoju;
- poziomy działań w zakresie edukacji środowiskowej jako składnika edukacji na rzecz zrównoważonego rozwoju: kognitywny, wolitywny i behawioralny

Słowa kluczowe: zrównoważony rozwój, edukacja, aksjologia, etyka środowiskowa

Abstract

The article is trying to present main ethical ideas supporting the education for sustainable development. The interest is focused on the following topics.

- presentation of general assumptions of sustainable development education.
- philosophical basis of the idea of sustainable development, values of life, health, justice, responsibility, moderateness and solidarity.
- the role and importance of developmental ethics for the idea of sustainable development.
- the cognitive, volitive and behavioral levels of action in the scope of developmental education being an element of education for sustainable development.

Key words: Sustainable development, education, axiology, environment's ethic

Idea trwałego i zrównoważonego rozwoju jest nową globalną filozofią rozwoju, która w obliczu negatywnych doświadczeń ostatniego stulecia zmierza do rewizji tych sposobów myślenia i programów, które wyznaczały dotychczasowy kierunek rozwoju cywilizacji oraz – co jest jej zasadniczym zadaniem – wypracowuje scenariusz zarysowujący wizję przyszłości, skoncentrowany głównie na poszukiwaniu możliwości przewyciężenia ujawniających się zagrożeń dobrostanu człowieka i powstrzymania tych procesów, które godzą w egzystencjalne podstawy bytu ludzkości. Prawo obywatelstwa zyskuje

przekonanie, że dominujący obecnie kierunek rozwoju cywilizacji oparty na modelu nieograniczonego wzrostu produkcji i konsumpcji nie może być w swej klasycznej postaci kontynuowany, gdyż w konsekwencji doprowadza do zaostrzania się różnego rodzaju konfliktów ekonomicznych i społecznych tak w skali lokalnej jak i globalnej, czego najbardziej widoczny skutkiem jest postępujący kryzys środowiskowy.

Nowa filozofia rozwoju nawiązuje bezpośrednio do tych propozycji, które krytycznie oceniają obecny, obciążony, licznymi błędami model roz-

woju cywilizacji i postuluje nowe myślenie, które w sposób zdecydowany koryguje charakter relacji człowieka do świata przyrody, życia społecznego i gospodarczego.

Przypomnijmy zatem, że poprzedniczką filozofii trwałego i zróżnicowanego rozwoju była idea ekorozwoju. Po raz pierwszy pojawiła się na Konferencji Sztokholmskiej w 1972 roku, zaś w bardziej skonkretyzowanej postaci została przedstawiona w 1975 roku na III Sesji Zarządzającej Programem Ochrony Środowiska. Wówczas to przyjęto pogląd, że ekorozwój to taki przebieg pożądanego rozwoju gospodarczego, który nie naruszałby w sposób istotny i nieodwracalny środowiska życia człowieka, nie prowadziłby do degradacji biosfery, który godziłby prawa przyrody, ekonomii i kultury¹. Zauważmy, że u teoretycznych podstaw powyższego poglądu znajdowało się przekonanie, że świat jest całością organiczną, że zatem zachowanie jej poszczególnych części składowych, łącznie z najmniejszymi elementami, da się wytłumaczyć dopiero wtedy, gdy zrozumiemy, jaka rolę odgrywają one w całości.. Opowiadał się on za takim pojmowaniem roli człowieka na Ziemi, które respektowałoby jego organiczny związek z naturą wszechświata, a jego samego traktowało jako mikrokosmos, w którym przejawiają się prawa wielkiego systemu przyrody. Człowiek, niejako na powrót, musi nauczyć się żyć z przyrodą, umiejętnie korzystając z jej dóbr, nie panując nad nią lecz z nią współpracując.

Ta filozofia rozwoju optowała przede wszystkim za takim kierunkiem przeobrażeń, który uwzględniłaby zarówno potrzeby człowieka, jak i świata przyrody. Postuluje zatem wszechstronną analizę zależności istniejących pomiędzy działalnością gospodarczą człowieka a zmianami zachodzącymi w jej wyniku w środowisku naturalnym. Mówiła także o tym, że rozwój, który ostatecznie zwraca się przeciw człowiekowi, gdyż niszczy jego środowisko naturalne, jest regresem nawet wtedy, gdy umożliwia powiększenie dóbr materialnych. Postęp musi zatem spełniać wymogi ekologii i humanizmu, racjonalności powinien przyczyniać się do rozwoju człowieka, nie degradując jego organicznego ciała przyrodniczego. Dotychczas porządek ekologiczny był z reguły podporządkowany kierunkowi rozwoju cywilizacyjnego. Wzrost gospodarczy nie może stanowić jedyny miernik postępu a jakkolwiek sensowny rozwój ekonomiczny - podkreśla się tu - musi uwzględniać wymogi ekologii. Należy przede wszystkim dążyć do eliminowania z oddziaływania na środowisko antyekologicznego modelu rozwoju w przemyśle, górnictwie, rolnictwie i transporcie. Ten właśnie model rozwoju spowodował sytuację, że jak powiadał E. F. Schumacher - „przez ostatnie sto lat rozwój nauki i techniki szedł przeciw

w takim kierunku, że zagrożenia rosły znacznie szybciej niż szanse na ich likwidację”².

Idea ekorozwoju przybiera obecnie o wiele bardziej rozwiniętą i dopracowaną postać w koncepcji trwałego i zrównoważonego rozwoju, która od analizy cywilizacyjnych uwarunkowań kryzysu ekologicznego przechodzi do propozycji stanowiących alternatywę dotychczasowego, obciążonego błędami modelu rozwoju i wytycza drogę ku „cywilizacji zrównoważonego rozwoju”. Pojęcie zrównoważonego rozwoju jest szersze zakresowo i problemowo bogatsze od pojęcia ekorozwoju, gdyż kwestię rozwoju gospodarczego, społecznego, kulturowego oraz problematykę ochrony środowiska przyrodniczego traktuje integralnie jako ściśle ze sobą powiązane współzależną i współwarunkującą się całość. Niezależnie od różnych koncepcji i ujęć rozwoju zrównoważonego podkreślić należy, że jego realizacja związana jest z uzgadnianiem, harmonizowaniem ładu gospodarczego, społeczno-politycznego, ekologicznego i świadomościowego - świata wartości. Powyższa myśl w formie bardziej rozbudowanej definicji przybrać może następującą postać: „Zrównoważony rozwój - to taki rozwój społeczno-gospodarczy, w którym następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych, z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych w celu zagwarantowania możliwości zaspokojenia podstawowych potrzeb poszczególnych społeczności lub obywateli zarówno współczesnego pokolenia, jak i przyszłych pokoleń”³.

W przytoczonych powyżej zarówno roboczym określeniu jak i opisowej definicji zawarte są dwie konstytutywne cechy filozofii zrównoważonego rozwoju. Posiadają one wręcz metodologiczny wymiar. Jedną wyraża się w pojęciu **ładu** druga **w myśleniu integralnym**. Pojęcie ładu przywołujemy mając na myśli taką organizację systemu społecznego, dzięki któremu „możliwe jest zgodne (harmonijne) funkcjonowanie jego elementów w taki sposób, aby system jako całość mógł skutecznie realizować swoją funkcję celu oraz wykonywać zadanie, do którego jest powołany”⁴. Z kolei myślenie integralne charakteryzuje podejście holistyczne, systemowe, uniwersalizujące pojmowanie, antroposfery i biosfery w jej rozlicznych współzależnościach i zdecydowanym odrzuceniu takich nastawień, które akcent kładą na zarysowywaniu różnych linii deemarkacyjnych, tworzeniu podziałów, fragmentaryzacji świat podkreślaniu partykularyzmów itp.

² Schumacher E.F., *Mate jest piękne*, Warszawa 1980, s. 41.

³ Prawo ochrony środowiska, Dz. U. 2001. 62.627, art. 3 ust. 50, cyt. za Sztumski W. Idea zrównoważonego rozwoju a możliwości jej urzeczywistnienia /W:/ „Problemy ekorozwoju. Studia filozoficzno-socjologiczne 2006 nr 2. s. 71.

⁴ Ibid., s. 74.

¹ Definicje z zakresu ochrony środowiska, Warszawa 1993, s. 48.

W obszarze relacji ekonomii i ekologii na plan pierwszy wysuwa się pytanie o to, w jakim stopniu racjonalność ekonomiczna jest do pogodzenia z racjonalnością ekologiczną. W jakim kierunku podążać powinna transformacja gospodarki, aby efekty działań służące celem ekonomicznym nie wywoływały negatywnych następstw ekologicznych? Jaki katalog wartości łączyć może politykę ekologiczną i gospodarczą? Jaki typ myślenia ekonomicznego i jakie jego elementy współtworzą współczesną ideologię ochrony środowiska? Jakże zaś są jej zaprzeczeniem? W jakim kierunku podążać mają przeobrażenia w zakresie stylów życia o modelu konsumpcji? Pytaniem owym towarzyszy założenie, że dotychczasowe model rozwoju oparte na szerokiej substytucji i reprodukcji naturalnych czynników, a więc formułowane bez uwzględnienia praw ekologii, okazują się, w świetle narastających problemów środowiskowych, mało przydatne do prognozowania i planowania rozwoju gospodarczego. Idzie także o ukazanie kierunków, w jakim tradycyjne kategorie ekonomiczne wymagają modyfikacji zgodnie z obiektywnymi wymaganiami ekologicznymi, przede wszystkim zaś o wytyczenie kierunków tych działań, które zmierzają do konstruowania nowej teorii gospodarowania uwzględniającej wymagania środowiska przyrodniczego. Wielu wypowiedziom towarzyszy opatrywane wieloma zastrzeżeniami przekonanie, że konflikt między gospodarowaniem a regułami ekologii nie musi być nieuchronny, że istnieją możliwości pogodzenia wymogów gospodarki z prawami funkcjonowania środowiska przyrodniczego. Warunkiem podstawowym i niezbędnym rzeczywistnienia owej możliwości jest „gruntowne przewartościowanie dotychczasowej hierarchii wartości leżących u podstaw ludzkiej działalności gospodarczej”⁵. Z kolei zagadnienie relacji aksjologii, ekologii i ekonomii wiąże się z próbą odpowiedzi na pytanie o to, jaki system wartości powinien wyznaczać zachowanie się człowiek wobec swego naturalnego otoczenia a także życia społecznego i gospodarczego, jakie są imperatywne odpowiedniki owych wartości oraz jak uzasadnić postulowany system wartości i norm?

Czy i w jakim zakresie postulaty formułowane na gruncie koncepcji zrównoważonego rozwoju mają szansę realizacji – na to pytanie trudno – w świetle dotychczasowej praktyki – sformułować jednoznaczny odpowiedź. Sytuacja jest bowiem taka – stwierdza Z. Sadowski - iż „mamy przed sobą wyścig między procesami narastania zagrożeń które są szybkie, a postępowaniem wynikającym z rozwoju myśli ludzkiej, który jest szybki w dziedzinie techniki działania, ale bardzo powolny w dziedzinie kultury współżycia w różnych jej wymiarach. Trudno dziś przewidzieć, co okaże się szybsze w dłuższej perspektywie. Wynika z tego wniosek, że stoimy

wobec bezwzględnej konieczności podjęcia rzeczywistych działań na rzecz przeciwdziałania wszystkim elementom tendencji autodestrukcyjnej oraz wspomaganie autoregulacji. Nie widać jednak zdanych możliwości przekształcenia tych elementów w ogólny program realizowania koncepcji trwałego rozwoju. Koncepcja ta pozostaje dezyderatem, ważnym w orientowaniu myślenia, ale jeszcze nie orientującym działaniem. Być może warunkiem wejścia na bardziej pożądaną trajektorię jest dokonanie rewolucji edukacyjnej, która doprowadziłaby do zasadniczych zmian filozofii życia i wzorców zachowań. Potrzebny w tym celu byłby taki rozwój wiedzy, który będzie służył nie tylko produkcji, ale organizacji współżycia społecznego. Obok więc dalszego rozwoju nauk ścisłych, biologicznych i technicznych potrzebny jest zdecydowany nacisk na edukację humanistyczną, pogłębiającą rozumienie zagrożeń i możliwości przeciwdziałania im, wyrabiającą nie tylko tolerancję dla różnych poglądów i kultur, lecz także umiejętność szukania płaszczyzn uzgodnień, a w ten sposób torującą drogę nowym wzorcom cywilizacyjnym”⁶. Z kolei Z. Hull stawia pytanie o to, czy cywilizacja rozwoju zrównoważonego – jako alternatywa dotychczasowego kierunku rozwoju społeczno gospodarczego – jest możliwa. „Trudno jednoznacznie odpowiedzieć na to pytanie. Przeciw tej perspektywie społecznej przemawia dotychczasowa praktyka rozwoju cywilizacyjnego, korporacyjna globalizacja życia gospodarczego z jego ciągłą pogonią za zyskiem, dominujące systemy wartości, ideologie i codzienna rutyna konsumpcji oraz obecna praktyka życia politycznego oparta na doraźnych – do następnych wyborów – celach i działaniach. Za tą ideą przemawia natomiast narastające przekonanie, iż ludzkości zagraża samozagłada ekologiczna i społeczna, sprzyja jej także coraz szybszy wzrost świadomości ekologicznej w różnych kręgach społecznych, szczególnie wśród młodzieży oraz intelektualne i organizacyjne dojrzenie antykorporacyjnych ruchów antyglobalistycznych. I jeśli nawet wizja społeczeństwa zrównoważonego rozwoju jest wizją w dużym stopniu utopijną, to taka utopia - ukazująca możliwości innego sposobu użytkowania przyrody oraz społecznego i indywidualnego życia – jest dzisiaj potrzebna”⁷. Aby wizja społeczeństwa zrównoważonego rozwoju nie pozostawała jedynie sferze utopijnych projektów lecz z wolna nabierała bardziej realnych wymiarów, w tym celu konieczne jest poszukiwanie różnego rodzaju mechanizmów i kreowania strategii określonych działań w sferze gospodarczej, społecznej i świadomościowej. Za punkt wyjścia zakrojonej

⁶ Sadowski Z., *Ekonomiczne i społeczne warunki trwałego rozwoju*, /w:/ A. Pawłowski (red.) *Filozoficzne, społeczne i ekonomiczne uwarunkowania zrównoważonego rozwoju*. Lublin 2004, s. 16.

⁷ Hull Z., *Filozofia zrównoważonego rozwoju*, w: A. Pawłowski (red.) *Filozoficzne i społeczne uwarunkowania zrównoważonego rozwoju*. Lublin 2003 s. 24.

⁵ Hull Z., *Aksjologia ekonomii a etyka*, /w:/ W. Tyburski (red): *Ekonomia-ekologia-etyka*. Toruń 1996, s. 23.

na szeroką skalę działalności uznać należy potrzebę:

1. budowania takich układów instytucjonalnych, które byłyby w stanie realizować politykę zrównoważonego rozwoju, opartą na rzetelnej wiedzy o źródłach i uwarunkowaniach, które prowadzą do sytuacji konfliktowych i destrukcyjnych w skali cywilizacji a także w wymiarze regionalnych i lokalnym, ale równocześnie zaopatrzonych w wiedzę o mechanizmach ukazujących możliwości realizacji nowych pomysłów i programów, takich, które mają realne odniesienie do rzeczywistego stanu świata.
2. wypracowania strategii działań edukacyjnych na rzecz trwałego i zrównoważonego rozwoju, nakierowanych na kształtowanie nowego myślenia o świecie przyrody (kultury ekologicznej), etosie i wzorcach życia społecznego i indywidualnego, pożądanych systemach wartości., potrzebach i pragnieniach, idei sprawiedliwości i solidaryzmu międzypokoleniowego.

U podstaw zaanonsowanych powyżej potrzeb znajduje się nowa filozofia rozwoju, która opowiada się za integracją praktycznych działań w sferze ochrony przyrody, rozwoju życia gospodarczego, społecznego i kulturowego, optuje za takim kierunkiem przeobrażeń, który uwzględni zarówno potrzeby człowieka, jak i świata przyrody. Postuluje wszechstronną analizę zależności istniejących pomiędzy działalnością człowieka a zmianami zachodzącymi w jej wyniku w środowisku naturalnym. Mówi się także o tym, że rozwój, który ostatecznie podcina warunki egzystencji biologicznej człowieka, gdyż niszczy jego środowisko naturalne, jest regresem nawet wtedy, gdy umożliwia powiększenie dóbr materialnych. Postęp musi zatem spełniać wymogi ekologii i humanizmu, powinien przyczynić się do rozwoju człowieka nie degradując jego przyrodniczego otoczenia. W tym kontekście należy mocno podkreślić, że nastawienie filozofii rozwoju na „jednoczesne, łączne, holistyczne rozpatrywanie zagadnień cywilizacyjno-kulturowych i przyrodniczych zapewnia szansę skierowania społeczeństwa na tory ekorozwoju (zrównoważonego rozwoju) : wzrostu gospodarczego oraz indywidualnego i społecznego rozwoju człowieka respektującego postulat niezakłócania równowagi w przyrodzie”⁸. To przesłanie filozofii rozwoju koresponduje z traktatem w Maastrich, w którym rozwój zrównoważony określany jest jako „zrównoważony wzrost gospodarczy z poszanowaniem środowiska naturalnego”. Podana tu definicja ma istotne znaczenie dla strategii edukacji na rzecz zrównoważonego rozwoju, gdyż powinna być rozwijana na gruncie kształtowania i ochrony środowiska. Jak wskazano w Agendzie 21 (Rio de Janeiro 1992) – wypracowa-

nie słusznej strategii działania ekologicznego, w tym również jego części składowej – edukacji ekologicznej prowadzi do integracji zagadnień związanych ochroną środowiska i zrównoważonym rozwojem.

Tej problematyce poświęcona została konferencja w Atenach (w 1995r.) zorganizowana przez UNESCO na temat. „Edukacja ekologiczna na rzecz zrównoważonego rozwoju”. Uznano jako pierwszoplanowe uwzględniać w edukacji takie tematy jak:: godność człowieka, szacunek dla życia i jego różnorodności, prawo wolności i pokoju, umożliwienie wszechstronnego rozwoju i kształtowanie odpowiedzialności indywidualnej. W tym samym roku UNESCO wraz Komisją ds. Trwałego i Zrównoważonego Rozwoju zorganizowała konferencje w Pruhonice (Czechach) na której określono kierunki edukacji, najskuteczniejsze dla osiągnięcia trwałego i zrównoważonego rozwoju.

„Pomyślność edukacji ekologicznej na rzecz trwałego i zróżnicowanego rozwoju potrzebuje:

1. uznania przez rząd faktu, iż edukacja jest podstawowym warunkiem osiągnięcia trwałego i zrównoważonego rozwoju;
2. umieszczenie edukacji na pierwszym miejscu realizacji polityki proekologicznej państwa;
3. prowadzenie edukacji na wszystkich poziomach życia;
4. traktowanie edukacji jest podstawowym warunkiem zmiany modelu konsumpcyjnego;
5. wykorzystanie wartości etycznych kulturowych i religijnych bliskich danemu społeczeństwu;
6. stałego wyjaśniania czym jest trwały i zrównoważony rozwój;
7. wskazania sposobów włączania zagadnień dotyczących trwałego i zrównoważonego rozwoju do programów edukacyjnych;
8. uznanie kompleksowego charakteru edukacji na rzecz trwałego i zrównoważonego rozwoju;
9. zwiększenie dostępu społeczeństwa do informacji o stanie środowiska i postępie edukacji”⁹.

Doniosłe znaczenie w realizacji tak postawionych zadań ma do spełnienia filozofia środowiskowa, która ukierunkowuje proces edukacji na kreowanie takiego myślenia, które cechuje:

- a) nastawienie holistyczne i systemowe w pojmowaniu biosfery i roli człowieka i roli człowieka (społeczeństwa) w biosferze, czyli przekonanie, iż człowiek jest integralną częścią przyrody i nie może być oddzielony od przyrody i rządzących nią praw;
- b) zdolność kojarzenia i integrowania wiedzy pochodzącej z różnych dziedzin nauki i praktyki, sprzyjającą konstruowaniu spójnego systemu w sferze teorii i działania;

⁸ Papuziński A., Życie – nauka – ekologia. Prolegomena do kulturalistycznej filozofii ekologii. Bydgoszcz 1998 s. 202.

⁹ Cyt. za Wnuk Z., *Edukacja Ekologiczna w Polsce*, w: J.M. Dołęga, J.W. Czartoszewski, *Ochrona środowiska w filozofii i teologii*. Warszawa 1999, s. 117-118.

- c) pogląd, iż człowiek wykorzystując dobra i siły natury, może kontrolować przyrodę, ale powinien to czynić bezpiecznie, tylko w ramach jej praw;
- d) uznanie, iż jeśli świat przyrody ma być podstawą życia jednostki i społeczeństwa, to jego zdolności do samoodnowienia muszą być utrzymane;
- e) postulat, aby w stosunkach człowieka z przyrodą postawa walki i dominacji ustąpiła postawie pojednania, opiekuństwa, partnerstwa;
- f) przekonanie, że ludzkie myślenie jest „programowo aksjologiczne”, zorientowane określonym systemem wartości, regułami i wskazaniami, który to fakt respektować powinna zorientowana na problematykę zrównoważonego rozwoju edukacja.

Z. Hull wskazuje, że u podstaw filozoficznych zrównoważonego rozwoju znajdują cztery rodzaje przekonań, dotyczące głównie: 1. pojmowania świata przyrody, miejsca w niej człowieka (społeczeństwa) oraz relacji i interakcji z przyrodą; 2. przyjętego rozumienia człowieka i tworzonego przez niego świata społecznego; 3. uznawanych wartości i celów życiowych ludzi oraz przyjmowanych ideałów i wizji społecznych; 4. pojmowania i oceny techniki i technologii oraz jej roli w kształtowaniu relacji człowieka (społeczeństwa) z przyrodą¹⁰.

Z uwagi na tytułowe zagadnienie najbardziej istotne znaczenie posiada trzecie z wymienionych tu w kolejności założeń konstytuujących myślenie wpisane w ideę zrównoważonego rozwoju tj. dotyczące wartości. Wskazuje ono na najbardziej podstawowy, gdyż aksjologiczny wymiar wszelkich działań i przedsięwzięć. Stanowi zatem swego rodzaju drogowskaz, ogólną orientacją ukierunkowującą myślenie i działanie na to, co najbardziej elementarne a równocześnie oraz wartościowe i doniosłe. Jeśli uznamy, co raczej nie ulega wątpliwości, że myślenie ludzkie jest programowo ukierunkowane na świat wartości, to z pewnością słusznym wydaje się przekonanie, że „problematyka aksjologiczna i etyczna winna znajdować się w centrum rozważań dotyczących społeczeństwa rozwoju zrównoważonego”¹¹.

Wyraźnie określony i wyartykułowany porządek wartości nie pozwala na to, aby człowiek – jeśli tak rzecz można - pogubił się w zasadniczych celach, jakim służyć ma jego działalność i aktywność kształtująca świat. Uznać także należy, że jeśli pojęcie ładu i integralności należy do najbardziej elementarnych pojęć zrównoważonego rozwoju, to spójny system aksjologiczny jest niewątpliwie ważnym czynnikiem umacniającym i wspierającym

ład i aktywność integracyjną w sferze teorii i praktyki.

Jeśli zatem wielkie koncepcje, idee, programy przebudowy rzeczywistości – a do takich, bez wątpienia, należy koncepcja zrównoważonego rozwoju - tak mocno akcentują wymiar aksjologiczny to wynika to między innym z faktu, że:

1. wartości mają charakter kognitywny, dają wiedzę, informują o podstawowych, najistotniejszych i zasadniczych celach i zadania określonej koncepcji;
2. wartości mają również charakter oceniający, w tym sensie, że z ich perspektywy można dokonywać oceny określonych teorii i programów oraz ich praktyczną realizację tak wymiarze całościowym, jak i fragmentarycznym. Spełniać więc mogą istotną funkcję korekcyjną;
3. wartości wyraźnie uświadomione, wyartykułowane i respektowane zawsze do czegoś zachęcają, mobilizują, zobowiązują, nie tylko jednostki także organizacje, społeczeństwa, państwa;
4. wartości wyraźnie uświadomione umożliwiają również rozwiązywanie, a przynajmniej tonowanie konfliktów między człowiekiem (społeczeństwem) ekonomiką a środowiskiem przyrodniczym oraz sprzyjały w dokonywaniu takich wyborów, które nie naruszałyby podstawowych interesów człowieka, społeczeństwa i świata przyrody

Zagadnienie wartości na gruncie idei zrównoważonego rozwoju można ujmować perspektywę dwóch wzajemnie uzupełniających się podejść.

Jedno wskazuje cel. Mówi, czego warto chcieć, pragnąć - do czego należy dążyć – co ma stanowić najbardziej elementarne i uniwersalne zadanie działalności proekologicznej człowieka w jej związkach z życiem gospodarczym i społecznym. Z takiego punktu widzenia do zasadniczych wartości wpisujących się w ideę zrównoważonego rozwoju należy między innymi **życie, zdrowie, sprawiedliwość**. Idzie tu o oczywisty postulat szacunku dla życia człowieka ale także ochrony innych form życia, akcentowanie zależności między zdrowiem człowieka a dobrym stanem jego przyrodniczego otoczenia, także ładem społecznym i gospodarczym oraz działaniem na rzecz zachowanie sprawiedliwości wewnątrzpokoleniowej jak i międzypokoleniowej. Edukacja dla zrównoważonego rozwoju uznaje, iż człowiek w ramach działań na polu ekologicznym, społecznym i gospodarczym przyjmuje zobowiązanie ochrony owych wartości, i gotów jest ponosić konsekwencje swych działań lub ich zaniechań.

Drugie z nich wskazuje drogę do celu, Mówi, jak należy postępować, aby życie, zdrowie, sprawiedliwość nie pozostały pustymi słowami, aby chroniły i wzbogacały człowieka, harmonizowały jego stosunki światem przyrody i uzasadniały racjo-

¹⁰ Hull Z., *Filozofia zrównoważonego rozwoju*, w: A. Pawłowski (red.): *Filozoficzne i społeczne uwarunkowania zrównoważonego rozwoju*, op. cit., s. 17-18.

¹¹ Ibid., s. 21.

nalną formę rozwoju ekonomicznego. Z takiego punktu widzenia do głównych wartości koncepcji zrównoważonego rozwoju zaliczyć należy: **odpowiedzialność, powściągliwość – umiarkowanie, wspólnotowość- solidarność**. Działalność charakteryzująca się poczuciem odpowiedzialności, gospodarka ograniczająca wybujałe apetyty konsumpcyjne i opowiadająca się za powściągliwością w korzystaniu z dóbr przyrody, także myślenie akcentujące wspólnotowe pomosty świata ludzkiego i przyrodniczego, służą ochronie środowiska i najbardziej konstytutywnych dla egzystencji świata człowieka i przyrody wartości jakimi są życie zdrowie, sprawiedliwość.

Nie jest to oczywiście pełen katalog wartości konstytuując możliwy system wartości związany z ideą zrównoważonego rozwoju. Bez wątpienia natomiast stwierdzić możemy, iż zajmują one, w obu zaanonsowanych wyżej podziałach (wartość jako cel lub środek), najbardziej znaczące miejsce. Każda mądra praca edukacyjna i wychowawcza odwołuje się do świata wartości, związanej z nim sfery emocjonalnej i motywacyjnej oraz deontologią - zespołem zalecanych norm i reguł postępowania. W edukacji zorientowanej na rzecz zrównoważonego rozwoju – podkreślmy to jeszcze raz – wymiar etyczny i aksjologiczny odkrywa doniosłą rolę. W tej pracy edukacyjnej niezwykle pomocny jest dorobek wypracowany przez etykę środowiskową. Przypomnijmy zatem, że dyscyplina ta wyrosła z zainteresowań środowiskiem przyrodniczym i troski związanej z jej nieustannie pogarszającym się stanem. Jest przede wszystkim propozycją radykalnej zmiany stosunku człowieka do jego naturalnego otoczenia. Podkreślając rolę wartości i norm jako czynnika regulującego nasze stosunki z przyrodniczym środowiskiem zdąża do ujawniania tych wartości i ich imperatywnych odpowiedników, które sprzyjają zachowaniu zdrowia i życia wszystkich istot żywych i całej biosfery. Akcentuje potrzebę stałego poszerzania wiedzy przyrodniczej o relacjach zachodzących w środowisku, ale także odwoływania się do szeroko pojętego świata wartości, uczuć i motywacji. Wiedza ekologiczna wsparta winna być o te zagadnienia, które dotyczą moralnych odniesień człowieka do swego przyrodniczego otoczenia, a które są przedmiotem zainteresowań etyki środowiskowej. W tym celu praca mająca na celu budowanie kultury ekologicznej człowieka powinna obejmować trzy zasadnicze poziomy:

- a/ **kognitywny,**
- b/ **emocjonalno-wolitywny,**
- c/ **behawioralny.**

Pierwszy związany jest z przekazywaniem rzetelnej wiedzy przyrodniczej, ale także z prezentacją i uzasadnieniem wartości ekoetycznych i ich imperatywnych odpowiedników. Drugi skupia uwagę na pobudzaniu i kształtowaniu wrażliwości moralnej na problemy świata i przyrody. Tu także jest miejsce na kształtowanie wrażliwości estetycznej na piękno

świata przyrody. Trzeci kształtuje konkretne postawy i zachowania, mobilizuje do aktywnego, czynnego przeciwstawiania się szkodliwym dla środowiska działaniom i procesom.

Kształtowanie kultury ekologicznej, w którym to dziele decydująca rola przypada etyce środowiskowej - jest pilnym zadaniem, doniosłą i integralną częścią składową edukacji na rzecz zrównoważonego rozwoju. Słusznie zatem przypomina się, że „bez etyki środowiskowej nie byłoby koncepcji rozwoju zrównoważonego. Co więcej, taki rozwój zawsze będzie /.../ do etyki środowiskowej się odwoływał”¹². Z tego oczywistego powodu, że w swych wysiłkach na niwie edukacji ekologicznej jako części składowej edukacji na rzecz rozwoju zrównoważonego, etyka środowiskowa dąży do tego, aby świadomość kryzysu ekologicznego znalazła przeciwagę w świadomości moralnych powinności człowieka wobec przyrody. Natomiast w życiu społecznym – do tego, aby świadomość powinności moralnych wobec człowieka i jego środowiska została wpleciona w reguły działania społecznego, politycznego i gospodarczego.

Literatura

1. *Definicje z zakresu ochrony środowiska*, Warszawa 1993.
2. HULL Z., *Filozofia zrównoważonego rozwoju*, /w:/ A. Pawłowski (red.): *Filozoficzne i społeczne uwarunkowania zrównoważonego rozwoju*.
3. HULL Z., *Aksjologia ekonomii a etyka*, w: W. Tyburski (red): *Ekonomia-ekologia-etyka*. Toruń 1996.
4. HULL Z., *Filozofia zrównoważonego rozwoju*, /w:/ A. Pawłowski (red.) *Filozoficzne i społeczne uwarunkowania zrównoważonego rozwoju*. Lublin 2003.
5. PAPUZIŃSKI A., *Życie – nauka – ekologia. Prolegomena do kulturalistycznej filozofii ekologii*. Bydgoszcz 1998.
6. PAWŁOWSKI A., *Etyka środowiskowa a rozwój zrównoważony*. /w:/ J.W. Czartoszewski (red) *Etyka środowiskowa wyzwaniem XXI wieku*. Warszawa 2002.
7. Prawo ochrony środowiska, Dz. U. 2001. 62.627, art. 3 ust. 50.
8. SADOWSKI Z., *Ekonomiczne i społeczne warunki trwałego rozwoju*, /w:/ A. Pawłowski (red.) *Filozoficzne, społeczne i ekonomiczne uwarunkowania zrównoważonego rozwoju*. Lublin 2004.
9. SCHUMACHER E.F., *Małe jest piękne*, Warszawa 1980.

¹² Pawłowski A., *Etyka środowiskowa a rozwój zrównoważony*. /w:/ J.W. Czartoszewski (red) *Etyka środowiskowa wyzwaniem XXI wieku*. Warszawa 2002, s.91.

10. SZTUMSKI W. Idea zrównoważonego rozwoju a możliwości jej urzeczywistnienia, w: *Problemy ekorozwoju. Studia filozoficzno-socjologiczne*, 2006 nr 2.
11. WNUK Z., *Edukacja Ekologiczna w Polsce*, w: J.M. Dołęga, J.W. Czartoszewski, *Ochrona środowiska w filozofii i teologii*. Warszawa 1999.